

Όψεις της Ιστοριογραφίας των νικητών Μια κριτική προσέγγιση

Του Σωτήρη Χ. Ριζά

Σκοπός αυτής της ανακοίνωσης είναι να προσεγγίσει δύο ιστοριογραφικά εγχειρήματα διακεκριμένων πολιτικών της παράταξης που αναδείχθηκε νικήτρια του εμφυλίου πολέμου στη δεκαετία του '40. Ο ένας είναι ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος (Ιστορικά Δοκίμια Β. Εθνική Αντίσταση 1940-44, Αθήνα 1975 χ.ε.) και ο άλλος ο Ευάγγελος Αβέρωφ (Φωτιά και Τσεκούρι. Η Ελλάδα 1946-49 και τα προηγθέντα, κεφ. Δ.Η. πρώτη πράξη του εμφυλίου πολέμου (1943-44), Αθήνα 1974, εκδ. Εστία).

Το ενδιαφέρον στοιχείο εντοπίζεται κυρίως στο γεγονός ότι οι δύο αυτές προσπάθειες ήρθαν στη δημοσιότητα το 1974-1975, όταν η δικτατορία είχε καταρρεύσει και είχε εγκαθιδρυθεί ένα δημοκρατικό πολιτικό σύστημα στο πλαίσιο του οποίου είχαν βρει τη θέση τους και τα δύο κομμουνιστικά κόμματα, οι ηττημένοι του εμφυλίου πολέμου. Στην εικοσαετία που παρήλθε έχουν δημοσιευτεί πολλές εργασίες σχετικά με τη δεκαετία του '40 και ειδικότερα για την τριετία 1941-1944 που μας απασχολεί εδώ και έχουν αποκαλύψει διάφορες και αντιφατικές πλευρές. Είμαστε, επομένως, σε θέση να ελέγξουμε και να αποτιμήσουμε ιστοριογραφικές προσπάθειες όπως αυτές του Κανελλόπουλου και του Αβέρωφ, οι οποίες συγκρότησαν τον πολιτικό λόγο και την ιστορική αντίληψη μιας μερίδας πολιτών, όχι τόσο για να τις αντιπαραβάλλουμε με τις αντίστοιχες της άλλης πλευράς στο πλαίσιο μιας πολεμικής, όσο για να επιτύχουμε μια πιο ισορροπημένη προσέγγιση της περιόδου.

Αρχικά θα προσπαθήσω να προσεγγίσω τις απόψεις των δύο συγγραφέων σε ειδικότερα θέματα (π.χ. οι πολιτικές προθέσεις των επιμέρους πρωταγωνιστών, των παλαιών κομμάτων, του ΕΑΜ και άλλων αντιστασιακών οργανώσεων, τη Βρετανική και τη Σοβιετική πολιτική) και στη συνέχεια θα διαγράψω το γενικό ιστορικό πλαίσιο που προτείνουν.

Το πρώτο θέμα έχει σχέση με τις συνθήκες που επέτρεψαν

την ανάδυση του μαζικού αντιστασιακού κινήματος με κύριο φορέα το ΕΑΜ. Οι δύο συγγραφείς δίνουν μάλλον κλασσικές απαντήσεις. Ο Κανελλόπουλος δίνει ιδιαίτερο βάρος στην εθνικιστική επίδραση που προκαλούσε η ξενική κατοχή. Βλέπει τις πηγές του φαινομένου στις αυθόρμητες εκδηλώσεις του πλήθους προς τους Βρετανούς αιχμαλώτους και στις προσπάθειες των δεκάδων ολιγομελών οργανώσεων για τη φυγάδευση Βρετανών στην Τουρκία και στη Μ. Ανατολή, τη συλλογή πληροφοριών και την υπονομευτική δράση¹. Σε δεύτερο επίπεδο, όταν προσπαθεί να ερμηνεύσει την επιβολή και διαφοροποίηση των αντιστασιακών δυνάμεων, εισάγει την έννοια του κενού που προέκυψε με την κατάρρευση του κράτους τον Απρίλιο του 1941 και το οποίο κάλυψαν οι οργανώσεις με τους διαφοροποιημένους πολιτικούς τους στόχους για τη μετακατοχική Ελλάδα². Η προσέγγιση του Αβέρωφ δεν είναι διαφορετική. Η εθνική απελευθέρωση θεωρείται το βασικό αίτημα της εποχής και μόνο όταν αναφέρεται στην αύξηση της επιρροής του ΕΑΜ στα αστικά κέντρα και ιδίως στην Αθήνα τη συνδέει με «πρωτοβουλίες χρήσιμες για το προλεταριάτο» και ιδίως τις κινητοποιήσεις κατά της πολιτικής επιστράτευσης των εργατών³. Δηλαδή, κανείς από τους δύο συγγραφείς δεν συνδέει το αίτημα της εθνικής απελευθέρωσης με τις πιο πιεστικές ανάγκες επιβίωσης του πληθυσμού ούτε και τις γενικότερες συνθήκες που προέκυψαν από την ήττα και την κατάρρευση του κράτους: την αδυναμία του κρατικού μηχανισμού υπό τις κατοχικές δυνάμεις να ελέγξει τις διαδικασίες συγκέντρωσης αγροτικών προϊόντων αναγκαίων για τις διατροφικές ανάγκες των κατοίκων των πόλεων, τη έκλειψη του αστυνομικού κράτους που έδινε νέες δυνατότητες για την διατύπωση ριζοσπαστικών αιτημάτων τα οποία οξύνονταν στις συνθήκες λιμού, τη διάλυση των δικτύων πολιτικής πατρωνείας που είχε καταφέρει η δικτατορία Μεταξά (1936-41), διάλυση η οποία διευκόλυνε την πολιτική διείσδυση του ΕΑΜ στην ύπαιθρο και την εγκαθίδρυση ενός παράλληλου κρατικού μηχανισμού, ο οποίος και αποκατέστησε στοιχειώδεις λειτουργίες μιας οργανωμένης κοινωνικής συμβίωσης και με τη συνδρομή – ασφαλώς – του ένοπλου σκέλους του του ΕΛΑΣ⁴.

Κοινή, πάντως, είναι η επισήμανση των δύο συγγραφέων ότι τα στελέχη των προπολεμικών κομμάτων είχαν υιοθετήσει τακτική αναμονής και η βασική τους ενασχόληση ήταν η αποτροπή της επανόδου του Βασιλιά μετά την απελευθέρωση, θέση την οποία είχαν κοινοποιήσει και στο Βρετανικό παράγοντα⁵. Ο Κανελλόπουλος είναι ιδιαίτερα επικριτικός σε αυτό το σημείο και προβάλλει την άποψη ότι αυτή ακριβώς η έμφαση στο πολιτειακό θέμα και η αποχή από την ανάληψη αντιστασιακής προσπάθειας, ίσως και με συμμετοχή στο ΕΑΜ επέτρεψε στο ΚΚΕ να δώσει τον τόνο και να καθοδηγήσει την αντίσταση⁶. Δεν αποδέχεται συνεπώς κανείς από τους δύο την άποψη του Ι. Πετρόπουλου ότι η έμφαση των παλαιών κομμάτων στο πολιτειακό συνιστούσε – εκτός από προσκόλληση στο παρελθόν – και μια στρατηγική διαφοροποίησης από την αμιγώς αντιστασιακή πλατφόρμα του ΕΑΜ και τους επέτρεπε έτσι να αναμένουν, ώστε να διαπραγματευτούν τη συνεργασία τους είτε με τους Βρετανούς είτε – σε μια υστερότερη φάση – ακόμα και με το ΕΑΜ, αν δεν υπήρχε εναλλακτική λύση⁷.

Σε αυτό το πλαίσιο μπορεί να εξηγηθεί ικανοποιητικά το γεγονός ότι μόνο νεώτεροι και λιγότερο καθιερωμένοι πολιτικοί όπως ο Γ. Καρτάλης και ο Π. Κανελλόπουλος ανέπτυξαν αντιστασιακή δράση, καθώς ήταν αφ' ενός δεκτικότεροι στις νέες συνθήκες από το μάλλον ηλικιωμένο δυναμικό των κομμάτων, αλλά ήταν αφ' ετέρου αυτή ακριβώς η δραστηριότητα που τους έκανε μέρος της πολιτικής αρένας ελλείψει πολιτικού κεφαλαίου έστω και συρρικνωμένου, αναγομένου στο παρελθόν.

Ως προς τον άλλο παράγοντα, το ΕΑΜ, η παρουσία του οποίου ήταν στοιχείο αποτροπής της επαναφοράς της προπολεμικής δομής εξουσίας για τους δύο συγγραφείς η τοποθέτηση είναι σαφής: πέτυχε να διεισδύσει σε ευρύτατα κοινωνικά στρώματα απαλείφοντας από την πλατφόρμα οποιαδήποτε ταξική έγκληση και περιορίστηκε στο αίτημα της εθνικής απελευθέρωσης, συνδεδεμένο με την ιδέα της λαϊκής κυριαρχίας («λαοκρατίας») και ορισμένα θέματα άμεσα συνδεδεμένα με τα καθημερινά προβλήματα του πληθυσμού. Την ίδια στιγμή δεν έχουν καμιά αμφιβολία ότι επιχείρησε να μονοπωλήσει την

αντίσταση, ώστε να επιβάλει τη λύση της αρεσκείας του μετά την απελευθέρωση, και επικαλούνται σχετικά τη διάλυση της ΕΚΚΑ και τη δολοφονία του αρχηγού της συνταγματάρχη Ψαρρού, τη διάλυση της ομάδας του συνταγματάρχη Σαράφη και άλλων (την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1943), καθώς και η μείζονα σύγκρουση με τον ΕΔΕΣ (από τον Οκτώβριο του 1943 έως το Φεβρουάριο του 1944), αυτό που ο Αβέρωφ αποκαλεί «η πρώτη πράξη του εμφυλίου πολέμου»⁸. Ο ίδιος θεωρεί την εμφάνιση των Ταγμάτων Ασφαλείας στο τέλος του 1943, άμεση συνέπεια της «προκλητικότητας», όπως τη χαρακτηρίζει, του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣΘ. Σε άλλο σημείο, κάνοντας μια συνολική εκτίμηση της πολιτικής του ΕΑΜ υπό το πρίσμα και της στρατιωτικής του ήττας από τους Βρετανούς και τις δυνάμεις που διέθετε η κυβέρνηση Παπανδρέου (τον Ιανουάριο του 1945), παρατηρούσε ότι το ΕΑΜ παρέπαιε μεταξύ της πολιτικής του συμβιβασμού και της στρατιωτικής λύσης¹⁰. Ο Κανελλόπουλος, αντίθετα, προσεγγίζει πιο ισορροπημένα το θέμα της μετά την απελευθέρωση προοπτικής. Χωρίς να απαλλάσσει το ΕΑΜ και το ΚΚΕ από καταλογισμό πρόθεσης επιβολής μιας Λαϊκής Δημοκρατίας κατά το πρότυπο των χωρών της Αν. Ευρώπης και των Βαλκανίων, επισημαίνει ότι το ίδιο θα συνέβαινε και με τους άλλους πολιτικούς πρωταγωνιστές. Οι βασιλόφρονες επεδίωκαν την επάνοδο του Βασιλιά και οι Βενιζελογενείς – τουλάχιστο σε μια πρώτη φάση – την επικράτηση ενός αβασιλευτου φιλελεύθερου καθεστώτος. Παράλληλα, αναγνωρίζει ρητά και το κίνητρο της αντίστασης στο ΕΑΜ και στην ηγεσία του και εκφράζει την αντίθεσή του στην κρατική πολιτική μη αναγνώρισης του ΕΑΜ ως οργάνωση Αντίστασης¹¹. Ήταν μια θέση που τον διαφοροποίησε από τον Αβέρωφ, όταν ο τελευταίος ως αρχηγός της Νέας Δημοκρατίας, αποχώρησε από τη Βουλή επικεφαλής του κόμματός του αρνούμενος και να καταψηφίσει το σχετικό νομοσχέδιο που εισηγήθηκε η κυβέρνηση του Α. Παπανδρέου, ενώ αντίθετα ο Κανελλόπουλος το υπερψήφισε έχοντας εκλεγεί Βουλευτής ως ανεξάρτητος συνεργαζόμενος με τη Ν.Δ. Σε αντίθεση, επίσης, με τον Αβέρωφ ήταν ο αδιάλλακτος σε σχέση με τα Τάγματα Ασφαλείας αρνούμενος να υπαγάγει

στην κατηγορία του εμφυλίου πολέμου τις συγκρούσεις τους με τον ΕΛΑΣ¹². Αποφεύγει, πάντως, και να αναφερθεί ακόμα ειδικότερα στη σύγκρουση του ΕΛΑΣ με τον ΕΔΕΣ και στο ζήτημα της ανακωχής μεταξύ του ΕΔΕΣ και της Wehrmacht, γεγονός κρίσιμου για τη διάσωση του πρώτου¹³. Αντίθετα ο Αβέρωφ την περιγράφει με σχετική λεπτομέρεια, αποφεύγει να αναφέρει όμως την ανακωχή, κάτι που επανέλαβε στις μεταγενέστερες εκδόσεις της μελέτης του της δεκαετίας του '80, όταν πια αυτή είχε καταγραφεί με αρχειακή τεκμηρίωση στην ιστοριογραφία της περιόδου. Κατανοούσε προφανώς ότι μια τέτοια πολιτική – ακόμα κι αν τη δικαιολογούσε το ένστικτο επιβίωσης του αρχηγού του ΕΔΕΣ απειλούμενου με εξαφάνιση από τον ισχυρότερο ΕΛΑΣ – προσέκρουε στην κυρίαρχη εθνικιστική αντιγερμανική αντίληψη και εξέθετε το σύμβολο της αντίστασης για την παράταξη των νικητών εθνικοφρόνων. Μια άλλη απόκλιση σχετικά με την πρώτη φάση του εμφυλίου πολέμου εμφανίζεται στη διάγνωση των άμεσων αιτιών του. Κατά τον Κανελλόπουλο η επίσκεψη της αντιπροσωπείας της αντίστασης (ΕΑΜ, ΕΔΕΣ και ΕΚΚΑ) στο Κάιρο τον Αύγουστο του 1943 ήταν ευκαιρία για την αποδοχή των αιτημάτων τους και το σχηματισμό κυβέρνησης συνεργασίας αρκετούς μήνες πριν τη συμφωνία του Λιβάνου (Μάιος 1944), ώστε να έχει αποφευχθεί ο εμφύλιος πόλεμος. Για την αρνητική εξέλιξη καταλογίζει ισότιμη ευθύνη στη Βρετανία και στις ΗΠΑ, προφανώς λόγω της υποστήριξης του βασιλιά από τον πρόεδρο Roosevelt, που έγινε σαφής πριν λίγους μήνες αργότερα¹⁴. Για τον Αβέρωφ, αντίθετα τα γεγονότα που συνόδευσαν την άφιξη και την παραμονή της αντιπροσωπείας του «Βουνού» στο Κάιρο δεν ήταν καθοριστικά (θεωρεί εξάλλου ότι οι πολιτικές απαιτήσεις της ήταν απαράδεκτες), όσο ο αφοπλισμός της ιταλικής μεραρχίας Pignatelli τον (Οκτώβριο του 1943) που είχε ως αποτέλεσμα την ανατροπή της ισορροπίας δυνάμεων μεταξύ των ανταρτικών οργανώσεων από άποψη εξοπλισμού υπέρ του ΕΛΑΣ με αποτέλεσμα ο τελευταίος να αισθάνεται ικανός για την επικράτησή του στο στρατιωτικό πεδίο¹⁵.

Ως το σημείο αυτό διερευνήθηκαν οι ελληνικής προέλευσης

παράγοντες. Η αρνητική εκτίμηση του Κανελλόπουλου για την αγγλοαμερικανική πολιτική τον Αύγουστο - Σεπτέμβριο του 1943 οδηγεί στο λεγόμενο «ξένο» παράγοντα, τον κατά πολλούς καθοριστικό για την ελληνική πολιτική. Η στάση του Κανελλόπουλου έναντι του Βρετανικού παράγοντα δείχνει τα όρια αλλά και τα διλημματα, καθώς και το περιορισμένο πεδίο ελιγμών που διέθεταν οι μετριοπαθείς πολιτικοί του ΕΑΜ. Ο ίδιος ούτε στη δεκαετία του '40, αλλά ούτε και το 1970 (όταν έγραφε το δοκίμιό του) αμφισβητούσε το δικαίωμα της Βρετανίας να «ενδιαφέρεται» για την Ελλάδα και τον ευρύτερο χώρο που την περιέβαλε¹⁶. Από την άλλη πλευρά, κατανοούσε ότι η ελληνοβρετανική σχέση ήταν υπερβολικά ασύμμετρη εις βάρος της Ελλάδας και τα περιθώρια αυτόνομης ελληνικής δράσης ανύπαρκτα. Μια σειρά γεγονότων τον οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι το Βρετανικό ενδιαφέρον δεν ήταν απαλλαγμένο από τη μεταπολεμική προοπτική διασφάλισης συμφερόντων και επιρροής. Σημεία τριβής ήταν οι ανεξέλεγκτες από τους Έλληνες επιχειρήσεις των βρετανικών υπηρεσιών στην κατεχόμενη Ελλάδα, τις οποίες προσπάθησε ο ίδιος να θέσει υπό τον έλεγχο μιας Αγγλοελληνικής Επιτροπής (με πενιχρότατα αποτελέσματα), η έλλειψη βρετανικής δέσμευσης για την ικανοποίηση ελληνικών εδαφικών διεκδικήσεων, η ουσιαστική διάλυση της ελληνικής αεροπορίας με την υπαγωγή της στο βοηθητικό τμήμα της RAF (εξέλιξη στην οποία και αντέδρασε με επιτυχία). Σε αυτό το πλαίσιο ήταν καχύποπτος σε σχέση με την βρετανική πολιτική αντιμετώπισης της πρώτης στάσης στις ελληνικές ταξιαρχίες της Μέσης Ανατολής (Μάρτιος 1943). Αμφέβαλε για το ότι η μη έγκαιρη αντιμετώπισή της δεν συνδεόταν με επιθυμία απομάκρυνσής του λόγω της γενικότερης πολιτικής του και αντιμετώπιζε με καχυποψία για τον ίδιο λόγο τη συμβιβαστική βρετανική αντιμετώπιση των στασιαστών, καθώς και τη συνακόλουθη είσοδο στην εξόριστη κυβέρνηση των Βενιζελογενών πολιτικών Ρούσσου, Καραπαναγιώτη και Σοφούλη¹⁷. Εν τούτοις, η εξέλιξη αυτή ήταν μάλλον συνέπεια και της αποτυχίας της δικής του «διμέτωσης» σύγκρουσης με τα εξτρεμιστικά στοιχεία και των δύο παρατάξεων και οι διάδοχοί του αντιμετώπισαν

γρήγορα το ίδιο αδιέξοδο αδυνατώντας να συμβιβάσουν ένα δημοκρατικό προφίλ με τις αντίρροπες βρετανικές και εαμικές πιέσεις¹⁸.

Η έξοδος του, πάντως, από την κυβέρνηση μάλλον του επέτρεψε να λάβει πιο σαφείς θέσεις και να προσυπογράψει με τους αντιπροσώπους του «Βουνού» και το Γ. Εξηντάρη (εκπρόσωπο των δημοκρατικών κομμάτων) το αίτημα του δημοψηφίσματος, για το πολιτειακό και του σχηματισμού κυβέρνησης με τη συμμετοχή των αντιστασιακών. Τα όσα συνόδευσαν τη βρετανική απόρριψη του διαβήματος¹⁹, καθώς και τα του συνεδρίου του Λιβάνου (το Μάιο του 1944), όπου αναγνώριζε την καθοριστική συμμετοχή του Leeper, πρεσβευτή της Βρετανίας στην εξόριστη ελληνική κυβέρνηση συμπληρώνουν το πλαίσιο των εμπειριών του²⁰. Το γεγονός, πάντως, ότι και τριάντα χρόνια μετά δεν αμφισβητούσε το δικαίωμα της Βρετανίας να επέμβει ασφαλώς δεν μπορεί να συνδεόταν μόνο με ένα αίσθημα συμμαχικής αλληλεγγύης, αλλά και με τη συνειδητοποίηση ότι χωρίς αυτή η επικράτηση του ΕΑΜ ήταν δεδομένη. Ως προς τη σοβιετική πολιτική για την Ελλάδα, στον ίδιο δεν έμενε καμιά αμφιβολία ότι η τελευταία αναγνώριζε τελικά τον ελληνικό χώρο ως περιοχή βρετανικής ευθύνης. Η γνώμη του διαμορφώθηκε και από τις προσωπικές επαφές του με τη σοβιετική πρεσβεία στο Κάιρο²¹, η οποία λειτούργησε τότε (άνοιξη-καλοκαίρι 1944), ως δίαυλος πληροφόρησης όλων των ενδιαφερομένων και της αντιπροσωπείας του ΕΑΜ συμπεριλαμβανομένης²², αλλά και συζητήσεις του (το Δεκέμβριο του 1944) με το θρυλικό πλέον συνταγματάρχη Ποπώφ, αρχηγό της Σοβιετικής Στρατιωτικής Αποστολής του Ιουλίου 1944, η οποία συνετέλεσε στην αποδοχή από το ΚΚΕ της συμφωνίας του Λιβάνου²³. Με βάση αυτήν ακριβώς τη διάγνωση της σοβιετικής πολιτικής θεωρεί τη στάση των κομμουνιστών (το καλοκαίρι, αλλά και το Δεκέμβριο του 19 ('44) «αντιρεαλιστική» και εκτιμά ότι έπρεπε να ακολουθήσουν ως το τέλος και με συνέπεια τη γραμμή του συμβιβασμού²⁴. Από την άλλη πλευρά, η προσέγγιση του Αβέρωφ είναι πιο αποσπασματική. Στη ροή της αφήγησής του παρεμβάλλονται αναφορές για βρετανικές παρεμ-

βάσεις (όπως π.χ. η «ενθάρρυνση» από Βρετανούς του Ζέρβα να αναλάβει ανταρτική δράση στην Ήπειρο το καλοκαίρι του 1942²⁵, για την οποία θα ήταν ακριβέστερος ο όρος «εξαναγκασμός» του μέσω της απειλής κατάδοσής του στους Γερμανούς, καθώς ο αρχηγός του ΕΔΕΣ – παρ' όλο που είχε χρηματοδοτηθεί από τους Βρετανούς – δεν επειγόταν να εγκαταλείψει την Αθήνα²⁶. Αναφέρει ακόμα την ιδιαίτερη βρετανική ενίσχυση στον ΕΔΕΣ και τη δεκτικότητά του στις βρετανικές οδηγίες²⁷. Αλλού αναφέρει τη βρετανική συνεισφορά στην αύξηση της επιρροής του ΕΑΜ μέσω υλικής ενίσχυσης, αλλά και των εκπομπών του BBC και επισημαίνει ότι η πολιτική αυτή δεν άλλαξε κατά βάση ούτε όταν η αντιπροσωπεία του ΕΑΜ προκάλεσε ανησυχία στο Κάιρο με τα αιτήματά της (Σεπτέμβριος 1943)²⁸. Η εικόνα, όμως της βρετανικής ανάμειξης είναι μάλλον θολή. Δεν προκύπτει με σαφήνεια, αλλά υπονοείται. Το κλίμα της αφήγησής του αλλάζει όταν εξιστορεί την καταστολή της στάσης των ελληνικών δυνάμεων της Μ. Ανατολής από το βρετανικό στρατό²⁹ και στη συνέχεια προχωρεί στην περιγραφή των αγγλοσοβιετικών συνεννοήσεων (από το Μάιο του 1944) που οδήγησαν στη συμφωνία των «ποσοστών» στη Μόσχα (τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου)³⁰.

Το συμπέρασμά του είναι ταυτόσημο με αυτό του Κανελλόπουλου. Η Ελλάδα είχε χαρακτηριστεί ζώνη βρετανικής ευθύνης, οι Σοβιετικοί είχαν αναγνωρίσει το προβάδισμά τους, είχαν βοηθήσει μάλιστα μέσω της αποστολής Ποπώφ στην αποδοχή της συμφωνίας του Λιβάνου από το ΕΑΜ³¹ και παραπέρα το τελευταίο δέχθηκε να υπαγάγει τον ΕΛΑΣ υπό τις διαταγές του Συμμαχικού Στρατηγείου Μ. Ανατολής, με τη συμφωνία της Καζέρτας (Σεπτέμβριος 1944)³². Το πόσο σημαντική θεωρούσε ο συγγραφέας αυτήν την εξέλιξη το δείχνει με τις δύο προτάσεις του που κλείνουν το κεφάλαιο το οποίο αφηγείται την περίοδο της Κατοχής και της Αντίστασης: *«Εάν λοιπόν τίποτε δεν άλλαξε για το άμεσο μέλλον, εφόσον όλα εξηρτώντο από την ισορροπία των δυνάμεων, το Σύμφωνο της Καζέρτας είχε πολύ αλλάξει την κατάσταση της στιγμής. Είχε περιορίσει τον φοβερό αδελφοκτόνο αγώνα και είχε τελικά επιτρέψει την αποθίβαση μιας*

Εθνικής Κυβερνήσεως, την οποία συνόδευσαν συμμαχικά και ελληνικά στρατεύματα.

Δοθέντος ότι ο ΕΛΑΣ ήταν στην πράξη κύριος όλης της χώρας, επρόκειτο περί τεραστίας επιτυχίας των εθnikοφρόνων δημοκρατικών δυνάμεων»³³.

Τέλος για να κλείσει το θέμα της ξενικής επέμβασης, με εξαίρεση ένα υπαινιγμό του Κανελλόπουλου³⁴, κανείς από τους δύο συγγραφείς δεν απασχολήθηκε με τον ανταγωνισμό μεταξύ του Foreign Office και της SOE, αλλά και της τελευταίας με άλλες βρετανικές υπηρεσίες γύρω από το ποιός διαμόρφωσε στην Ελλάδα τη βρετανική πολιτική, ποιοί Έλληνες πολιτικοί παράγοντες υποστηρίζονταν και πιο συγκεκριμένα ο δυισμός με την επίσημη υποστήριξη στο βασιλιά (που προωθούσαν ο βρετανός πρωθυπουργός και το Foreign Office) και παράλληλα η συνεργασία με δημοκρατικά και αριστερίζοντα στοιχεία και με διακυμάνσεις με το ΕΑΜ, ώστε να εξυπηρετηθούν η γενική στρατηγική του πολέμου και ειδικότερες στρατιωτικές ανάγκες³⁵.

Συμπερασματικά, το γενικό πλαίσιο που προτείνουν τα δύο αυτά ιστοριογραφικά εγχειρήματα της πλευράς των νικητών μπορεί να συνοψιστεί ως εξής:

Η ήττα της Ελλάδας από τον Άξονα (τον Απρίλιο του 1941) προκάλεσε πολιτικό κενό, το οποίο τα παλαιά κόμματα λόγω της εξουδετέρωσής τους από τη δικτατορία Μεταξά την προηγούμενη πενταετία δεν μπορούσαν να καλύψουν. Το κενό αυτό καλύφθηκε από μια ικανή και δραστήρια κομμουνιστική ηγεσία, η οποία προωθώντας μια εθνικιστική πλατφόρμα συσείρωσε ευρύτερα στρώματα και ταυτόχρονα εξουδετέρωσε – σκοπεύοντας στην επιβολή κομμουνιστικού καθεστώτος – αδίστακτα με στρατιωτικά μέσα τους ανταγωνιστές της. Η προοπτική επικράτησης του ΕΑΜ κατά την απελευθέρωση οδήγησε στη συγκρότηση ενός αντικομμουνιστικού συνασπισμού υπό τη βρετανική καθοδήγηση, ο οποίος και κατόρθωσε να επικρατήσει εκμεταλλευόμενος μεταξύ των άλλων και τη στρατηγική και τακτική σύγκυση του αντίπαλου που είχε φτάσει πολύ κοντά στην επιτυχία του στόχου του.

Ασφαλώς λείπουν από το ψηφιδωτό οι ψηφίδες που αποκαλύπτουν τί σήμαινε για τον πληθυσμό που ακολούθησε το ΕΑΜ ορισμένα καίρια σημεία του πολιτικού του λόγου, που συνοψίζονταν στη λέξη «Λαοκρατία»: τη χειραφέτηση από τα δίκτυα της πατρωνείας, την ισότιμη συμμετοχή στην εθνική αρένα, την κινητοποίηση για ένα εθνικό στόχο μαζί με άλλους που κατακερμάτιζε τον παραδοσιακό ατομικισμό. Κοινωνικές κατηγορίες όπως οι νέοι και οι γυναίκες ήταν τα νέα συλλογικά υποκείμενα που για πρώτη φορά εμφανίστηκαν στο πλαίσιο της πρωτοφανούς αυτής κινητοποίησης. Μαζί με αυτά, ήταν και η έλευση του οργανωμένου κράτους και στις πιο απομακρυσμένες γωνιές της ελληνικής υπαίθρου. Η ένταξη στο νέο πλαίσιο ασφαλώς δεν ήταν πάντα εκούσια και η βία ήταν η εναλλακτική λύση της αποτυχίας της πειθούς³⁶. Σε αυτά το «παλαιό καθεστώς» δεν είχε πολλά να αντιτάξει. Με αυτήν την έννοια, της αδυναμίας αντιπαράταξης, η βρετανική επέμβαση ήταν η μόνη δυνατή λύση για την επιβίωση των κυρίαρχων προπολεμικά πολιτικών δυνάμεων.

Σε αυτό το πλαίσιο, μια συνηγορία στο αποτέλεσμα της βρετανικής επέμβασης έρχεται μάλλον απρόσμενα (το Δεκέμβριο του 1993) από τον καθηγητή Άγγ. Αγγελόπουλο, μέλος της ΠΕΕΑ τον Απρίλιο του 1944 και υφυπουργό Οικονομικών στην κυβέρνηση Εθνικής Ενώσεως του Γ. Παπανδρέου. Συγκεκριμένα, αξιολογεί ως θετική συνέπεια της πολιτικής του Churchill την μη υπαγωγή της Ελλάδας υπό κομμουνιστικό καθεστώς³⁷. Τέτοια άνεση διατύπωσης δεν επέτρεψαν στον εαυτό τους (τουλάχιστον σε αυτά τα δύο εγχειρήματά τους) ούτε ο Κανελλόπουλος ούτε ο Αβέρωφ. Ίσως, όμως, αυτή η αξιολογική πρόταση του Άγγ. Αγγελόπουλου να διατυπώθηκε με τέτοια ευχέρεια, γιατί η κατάρρευση του σοβιετικού μπλοκ έχει δώσει ένα τόνο ιστορικής δικαίωσης των επιλογών όσων συντάχθηκαν τις περασμένες δεκαετίες με το δυτικό συνασπισμό.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Π. Κανελλόπουλου: *Ιστορικά Δοκίμια*, σελ. 209-210
2. στο ίδιο, σελ. 209 και 216.

3. Ευ. Αβέρωφ: **Φωτιά και Τσεκούρι**, σελ. 102-103.
- 4.– Μ. Mazower: **Inside Hitler's Greece. The experience of Occupation 1941-44**, Yale University Press, New Haven and London, 1993, Part I.
 - Γ. Μαργαρίτη: **Από την ήττα στην εξέγερση. Ελλάδα: άνοιξη 1941-φθινόπωρο 1942**, εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα 1993.
 - Γ. Γιαννουλόπουλου: **Ο Μεταπολεμικός Κόσμος. Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία (1945-63)**, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1992, σ. 193-200.
5. **Ιστορικά Δοκίμια**, σελ. 219-220 – **Φωτιά και Τσεκούρι**, σελ. 101-102.
6. **Ιστορικά Δοκίμια**, σελ. 221.
7. Ιω. Πετρόπουλου: **Τα ελληνικά παραδοσιακά κόμματα κατά την περίοδο της κατοχής**, στο Ι. Ιατρίδη (επιμ.): **Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση**, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1984, σελ. 55-67.
 - 8. **Ιστορικά Δοκίμια**, σελ. 214 – **Φωτιά και Τσεκούρι**, σελ. 112-113, 124 επ.
 - Για το θέμα του εμφυλίου πολέμου, J.L. Hondros: **Occupation and Resistance. The Greek Agony 1941-44**, Pella, N. York, 1983, ch. 6.
 - 9. **Φωτιά και Τσεκούρι**, σελ. 126-127.
 - Για τα τάγματα Ασφαλείας, βλ. Hondros, ο.π. σελ. 81-84 και Mazower, ό.π. ch. 22.
 - 10. **Φωτιά και Τσεκούρι**, σελ. 171-172. Πρβλ. Άγγ. Αγγελόπουλου: **Απ' την Κατοχή στον Εμφύλιο. Η μεγάλη ευθύνη των Συμμάχων**, εκδ. Παρουσία, Αθήνα 1994, σελ. 187. Κριτική προς την Κουμμουνιστική ηγεσία (με αντίθετη αφετηρία) ασκεί ο S. Vukmanovic: **How and Why the People's Liberation Struggle of Greece Met With Defeat**, Merlin Press, London 1985.
 - 11. **Ιστορικά Δοκίμια**, σελ. 216-217.
 - 12. στο ίδιο, σελ. 213-214.
 - 13. Hondros, σελ. 183 επ., 197 επ.
 - 14. **Ιστορικά Δοκίμια**, σελ. 235 επ. Για την επίσκεψη της αντιστασιακής αντιπροσωπείας στο Κάιρο, Χ. Φλάισερ: **Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης**, τ. 1, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1988, σελ. 449 επ. και Pr. Papastratis: **British Policy towards Greece 1941-44**, Cambridge University Press, 1984, σελ. 104-112. Για την αμερικανική πολιτική στην Ελλάδα, L. Witner: **Η αμερικανική επέμβαση στην Ελλάδα 1943-1949**, εκδ. Βάνιας, Θεσ/νίκη 1991, κεφ. 1.
 - 15. **Φωτιά και Τσεκούρι**, σελ. 121 επ.
 - 16. **Ιστορικά Δοκίμια**, σελ. 240. Για μια ιστορική επισκόπηση της ξένης ανάμειξης στην ελληνική πολιτική, T.A. Couloumbis, J.A. Petropoulos, H.J.

Psomiades: *Foreign Interference in Greek Politics*, Pella, N. York, 1976.

17. Ιστορικά Δοκίμια, σελ. 230-231. Για τη στάση και τον ανασχηματισμό της εξόριστης κυβέρνησης, Papastratis, ό.π., σελ. 74-89 και Φλάισερ ό.π., σελ. 280 επ.

18. Papastratis στο ίδιο, Φλάισερ στο ίδιο.

19. βλ. υποσ. 17.

20. Ιστορικά Δοκίμια, σελ. 239. Για το συνέδριο του Λιβάνου, Papastratis, ό.π., σελ. 177 επ.

21. Ιστορικά Δοκίμια, σελ. 241-242.

22. Αγγελόπουλου, ό.π., σελ. 85 επ.

23. Για την επίσκεψη της Σοβιετικής Στρατιωτικής Αποστολής στην κατεχόμενη Ελλάδα, L. Baerobtzen: Η άφιξη της Σοβιετικής Στρατιωτικής Αποστολής τον Ιούλιο 1944, στο Ν. Σβορώνο (επιμ.): *Η Ελλάδα 1936-1944, Δικατορία, Κατοχή, Αντίσταση ΑΤΕ*, Αθήνα 1989, σελ. 563-597.

24. Ιστορικά Δοκίμια, σελ. 246-247.

25. Φωτιά και Τσεκούρι, σελ. 106.

26. Φλάισερ, ό.π., σελ. 242-243.

27. Φωτιά και Τσεκούρι, σελ. 110.

28. στο ίδιο, σελ. 126.

29. στο ίδιο, σελ. 131.

30. στο ίδιο, σελ. 135-137.

31. στο ίδιο. Για τη συμφωνία των ποσοστών, Γ. Γιαννουλόπουλου: «Το πρώτο λάθος του Θεού; Και πάλι για τη «συμφωνία των ποσοστών», Μόσχα, Οκτώβριος 1944», στο συλλ. τόμο: *Αφιέρωμα στη μνήμη του Νίκου Σβορώνου*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1992. Πρβλ. Β. Κόντη: *Η Αγγλοαμερικανική Πολιτική και το Ελληνικό Ζήτημα 1945-1949*, εκδ. Παρατηρητής, Θεσ/νίκη 1986, κεφ. 1.

32. Φωτιά και Τσεκούρι, σελ. 141.

33. στο ίδιο, σελ. 144.

34. Ιστορικά Δοκίμια, σελ. 233.

35. Για την SOE, R. Clogg: Η «Υπηρεσία Ειδικών Επιχειρήσεων στην Ελλάδα SOE», στο Ι. Ιατρίδη, ό.π., σελ. 177-203, A. Yerolymatos: *Guerilla Warfare and Espionage in Greece 1940-1944*, Pella, N. York 1992. Για μια πλήρη εξέταση της Βρετανικής πολιτικής και των αντιφάσεων της, Papastratis, ό.π.

Για την πολιτική του ΕΑΜ την «Ελεύθερη Ελλάδα», Mazower, ό.π. σ. 20.

37. Αγγελόπουλος, ό.π. σελ. 149.